

# DR. HAKIF BAJRAMI (PRISHTINE)

## SHPERNGULJA E SHQIPTAREVE PREJ TROJEVE TE VETA PAS LUFTES SE DYTE BOTERORE

*Në ish-Jugosllavinë socialiste (1945-1951) shpërnguljet e shqiptarëve jashtë vendit në shkallë të theksuar janë shënuar më 1948. Deri në vitin 1950 nga trojet shqiptare u shpërngulën 11 417 persona. Shpërngulja do të intensifikohet sidomos pas egjistrimit të popullsisë, në vitin 1948.*

Si pasojë e Marrëveshjes Ballkanike, në mes Turqisë, Greqisë dhe Jugosllavisë në vitin 1953, në të njëjtin vit në Split do të arrihej Marrëveshja Xhentëlmene me të cilën do të përkrahej kërkesa e Turqisë për zbatimin e Konventës së vitit 1938. Pranimi në dokumentet jugosllave që të hyhet në një pazarllëk të ri me një popull të tërë, do të shpjegohej me gojë me "obligimet e Turqisë ndaj Turqënisë!". Në fakt, në një dokument përcjellës të Konventës së vitit 1938 theksohej me shifër sekrete se tërë qëllimi dhe prapavija e marrëveshjes xhentëlmene ishte shpërngulja e shqiptarëve.

Në disa dokumente theksohet se, gjoja, qeveria turke paska kërkuar nga qeveria jugosllave që me rastin e regjistrimit përcaktimi i turqve të mos përmendej. Por për të njohur të vërtetën, ndihmon fakti se Jugosllavia i pagoi Turqisë

**3 750 000 dollarë** dëmshpërblim të pronave të të shpërngulurve shqiptarë. Këtë shumë Jugosllavia e pagoi, suksesivisht, deri më 1968.

Në vitin 1951 Turqia kërkoi nga qeveria jugosllave që të fillohej me shpërnguljen e 250 000 vetave. Nëse ky kontigjent nuk do të realizohej me "metodat civile" nuk do të jepnin sukses, ishte caktuar si rezervë Shtabi i Armatës Jugosllave.

Në Kosovë gjatë viteve 1945-1951 zyrtarisht nuk kishte turq, por në vitet 1951-1953 u deklaruan me kombësi turke 34 583 persona. Në territorin e Serbisë do të shënohen gjithsej 54 526 turq. Ata ishin potencial i fortë për shpërngulje. Duhet thënë se në Serbi, më 1948, ishin regjistruar vetëm 1 944 turq. Në këtë rrafsh edhe në territorin e Maqedonisë numri i turqve të deklaruar do të rritej katër herë dhe më 1953 do të arrijë në 203 938 veta. Në bazë të të dhënave jugosllave dhe turke të vitit 1967, 90 për qind e kësaj popullate ishte shpërngulur.

Shpërngulja e popullsisë shqiptare dhe turke nga territori i Kosovës kishte karakteristikat e veta. Ndërsa në territorin e Kamenicës, të Gjilanit, të Ferizajt, të Vitit, të Prishtinës, të Vuçiternës dhe të Mitrovicës ky proces ishte masiv, në territorin e Dukagjinit lëvizja ishte frenuar. Më 16 mars 1955 në Beograd u mbajt mbledhja konsultative, ku u formua një komision prej këtyre personalitetëve politike e shoqërore: Aleksandër Bankoviçi, si nënkryetar i KEF, pastaj Krste Crvenkovski, Svetislav Stefanović, Millan Bartosh, Leo Grshković, Vojkan Llukić, Marko Vučković dhe P. Ivićević. Ky komision u angazhua në realizimin e Marrëveshjes Xhentëlmene, përkatësisht të konventës të vitit 1938. Në bazë të instruksioneve të tij, Maqedonia do të bëhej poligon për shpërngulje. Shqiptarët së pari do të detyroheshin të linin tokat e veta në fshatra, por edhe shtëpitë në qytete dhe do të shkonin në Turqi. Sipas të dhënave, atje, në dhe të huaj, do të zhgënjeheshin. Por intensiteti i shpërnguljes nuk ra, sepse metodat e dhunës dhe lufta propagandistike ishte e përsosur.

Në fund të vitit 1952 dhe në fillim të vitit 1953 nisën bisedimet e reja të fshehta ndërmjet Jugosllavisë, Greqisë dhe Turqisë. Nga disa të dhëna lidhur me krijimin e Marrëveshjes Ballkanike mësojmë se hapat e parë i kishte ndërmarrë M. Gjilasi dhe se marrëveshja ishte një çelës për procedurën e shpërnguljes në Turqi. Gjatë muajve janar-shkurt të vitit 1953 përfunduan të gjitha formalitetet për formimin e Paktit Ballkanik.

Diplomacia jugosllave-turke çështjes së ripërtëritjes së konventës së vitit 1938, i kishte dhënë, në vitin 1953, ngjyrën e kombinimeve të mendimeve për çështjen ekonomike. Më 11 janar 1953, pas bisedimeve të "sinqerta" ishte lëshuar një komunikatë për qëndrimin e "delegacionit ekonomik" të Turqisë në Jugosllavi. Në komunikatë, ndër të tjera, theksohej se ministri i Tregtisë dhe i Ekonomisë së Republikës Turke zoti Enver Gireli me bashkëpunëtorët e tij dhe ministri i qeverisë së RFPJ Miallko Todoroviç, prej 24-30 dhjetor 1952 zhvilluan bisedime, që kanë pasur të bëjnë me rritjen e këmbimit tregtar dhe përgjithësisht lidhur me bashkëpunimin ekonomik. Ministrat kishin biseduar edhe për lehtësira financiare. Ishte arritur marrëveshja për blerjen e 50 mijë tonelatave drith në Turqi. Pas këtyre kontakteve fshihej dikë edhe më e madhe. Kuptohet qartë, se bisedimeve rreth marrëveshjeve të tjera u ishte hapur dera dhe ato do të fillonin në Ankara më 12 janar 1953.

Për përtëritjen e Konventës së vitit 1938 e vizitoi Jugosllavinë disa herë gjatë vitit 1953 ministri i Punëve të Jashtme të Turqisë Fuad Kypriili.

Në këtë çështje e shpërnguljes së shqiptarëve në këto bisedime mbahej në fshehtësi të plotë. Në lidhje me vizitën e Kypriilisë duhet shënuar se vulën përfundimtare të shpërnguljes ia dhanë Titos Kardeli dhe Koça Popoviçi (Deklarata e 29 janarit 1953). Bisedimet për realizimin e Konventës do të maskoheshin me këmbim përvojash parlamentare. Këto qëllime kishte edhe vizita e delegacionit parlamentar të Turqisë me në krye Hulusu Kejmenin. Në të njëjtën kohë, shkruante shtypi kosovar (1 shtator 1953) më 31 mars do të bëhet regjistrimi i popullsisë. Atëbotë, "Rilindja" shkruante se shqiptarët mund të regjistrohen edhe si turq.

Delegacioni turk me në krye Hulusu Kejmenin ndëjti në Jugosllavi gjashtë ditë. Gjatë këtij qëndrimi delegacioni bisedoi për shpërnguljet sidomos me Mosha Piaden. Në një takim solemn, Mosha Piade do të provojë të bindë Hulusu Kejmenin se regjistrimi i popullsisë do të "prodhojë aq turq sa që kuota e Konventës së 1938 do të tejkalohet".

Më 25 janar shtypi lajmëroi mbërritjen në Jugosllavi të Fuad Kypriilisë. Marrëveshja Ballkanike (e Beogradit) u ratifikua, dhe u shpall në shtyp më 29 mars 1953.

Në gjysmën e majit të vitit 1953 një delegacion parlamentar i Jugosllavisë vizitoi Turqinë. Në krye të delegacionit ishte Mosha Piade, nënkryetar i KEF dhe njëri ndër më të angazhuarit në realizimin e shpërnguljes. Funkionarët e këtij delegacioni kishin studiuar referatën e Çubriloviçit, të punuar më 1944 dhe më 1945 para se të niseshin për në Turqi. Gjatë qëndrimit të këtij delegacioni në Turqi, M. Piade, Gjuro Pucar dhe Ivo Andriç, në prani të ambasadorit të Jugosllavisë në Turqi, biseduan për realizimin e shpërnguljes së shqiptarëve dhe të myslimanëve nga Kosova, Maqedonia dhe Bosnja e Hercegovina. Natën, ndërsa shumica e anëtarëve të delegacionit parlamentar shtetëror jugosllav flinin në hotel Mosha Piade, në emër të qeverisë jugosllave, bënte "pazar" me Fuad Kypriilinë për shpërnguljen masive të shqiptarëve dhe të myslimanëve nga Jugosllavia.

Qeveria jugosllave u inkurajua në veprimet për shpërnguljen e shqiptarëve edhe nga ratifikimi i Marrëveshjes Ballkanike. Lidhur me realizimin e disa neneve të Marrëveshjes, "Rilindja" shkruante më 12 korrik 1953 se në Athinë mori fund konferenca e ministrave të tri vendeve ballkanike. Në mungesë të Koça Popoviçit në Athinë kishte marrë pjesë Dr. Alosh Bebler. Pas bisedimeve në Athinë, Fuad Kypriili viziton Jugosllavinë. Qëndroi në Beograd dhe më pas shkoi në Bled, ku bisedoi për format e shpërnguljes. Shpërnguljet i nxiti sërishmi mbledhja e tretë plenare e emigrantëve politikë të Shqipërisë në Jugosllavi. Kjo mbledhje "duhej t'i tregonte botës" se Jugosllavia i ka dyert e hapura për shqiptarët. Por qëllimi i saj ishte krejt tjetër. Lidhur me këtë kishte ardhur koha që emigrantët, të cilët gjendeshin në Perëndim, të tregonin se çka u premtonte Dushan Mugosha. Mita Milkoviçi dhe një farë Apostol Tanefi. Që të dy bënin lista të tëra se si do të vijonte aksioni i dealbanizimit të Kosovës.

Informatat e para rreth fillimit të shpërnguljes prej Jugosllavisë në Turqi Fuad Kypriili i publikoi në fillim të shtatorit të vitit 1953. Në fillim të vitit 1955 u mbajt një tubim i udhëheqjes së LKJ për Kosovën, ku u diskutua me hollësi çështja e shpërnguljes së shqiptarëve në Turqi. Fjalën e hapjes në Plenumin e Komitetit Krahinor e mbajti Ismet Shaqiri. Ai theksoi, ndër të tjera, se dukuria e shpërnguljes ka filluar në gjysmën e dytë të vitit 1953, ka marrë përmasa gjithëpopullore në prill dhe maj të vitit 1954 dhe është bërë një problem politik. Forumi më i lartë i Komitetit Krahinor të LKJ të Kosovës e vlerësonte shpërnguljen e shqiptarëve dhe të turqve në Turqi si një dukuri të menduar dhe të organizuar nga organizmat armiqësore ndaj vendit. Komiteti Krahinor i PKJ për Kosovën vlerësoi se vala e nxitjes së shpërnguljeve po përhapej me të shpejtë në Kosovë nga territori i Maqedonisë, duke përfshirë fshatrat, komunat dhe rrethet që kufizoheshin në radhë të parë me Maqedoninë si Ferizaj, Gjilani, Kamenica, Kaçaniku. Një epidemi e tillë, thuhej në dokumentet e kohës, është duke përfshirë edhe rajonet e tjera. Deri në atë kohë në fundin e vitit 1954 kishin kërkuar të hiqnin dorë nga shtetësia jugosllave 6 550 familje me përafërsisht 45 000 banorë. Nëpërmjet pushtetit në Kosovë kishin paraqitur kërkesa për të hequr dorë nga shtetësia jugosllave 462 familje, kurse të tjerat u ishin drejtuar organeve të ndryshme. Konsullatës së Turqisë në Shkup ose Ambasades turke në Beograd. Vajtja në Turqi sigurohej edhe përmes iniciativës private. Lidhur me këtë mund të konstatohet se vetëm prej rrethit të Ferizajt, deri në këtë kohë ishin regjistruar për t'u shpërngulur 2 580 familje, nga rrethi i Vitës 430, i Gjilanit 1 772 familje dhe nga Kamenica 1 443 familje.

Vala e shpërnguljes së parë kishte përfshirë rrethun e Ferizajt. Në Kaçanik si territor më i afërt me Maqedoninë, prej kohë drejtohej tërë fushata e shpërnguljes ishte regjistruar për t'u larguar 75 për qind e popullsisë shqiptare. Synimi për t'u shpërngulur kishte përfshirë gati qind për qind rrethet e atëhershme të Ivojsë, Han-Elezit, Doganoviçit, Tankosiçit, Drajkoviçit etj..

Në rrethin e Vitës ishte njoftuar për t'u shpërngulur në Turqi rreth 70 për qind e popullsisë. Në rrethin e Gjilanit, ishte regjistruar shumica e fshatrave për t'u shpërngulur. Rreth 80-85 për qind e tërë popullsisë fshatare ishte përfshirë në procesin e shpërnguljes.

Në rrethin e Graçanicës (të Prishtinës), theksohej në materialet zyrtare të kohës, kishte fshatra në të cilat ishin regjistruar për t'u shpërngulur 90 për qind e

popullsishë, si: Mramor, Slivovë, Keqekollë, Marevc, Prapashticë etj. Malarja e shpërnguljes po përfshinte, siç dëshmojnë të dhënat, edhe rrethin e Llapit me 51 familje, të Vuçiternës me 21 familje, të Zveçanit me 28 familje, të Istogut me 38 familje, të Pejës me 52 familje, të Prizrenit me 39 familje, të Dragashit me 49 familje. Në rrethet e Gjakovës, të Drenicës dhe të Suharekës deri në fillim të vitit 1955 nuk ishte paraqitur asnjë familje për shpërngulje. Megjithatë, siç theksohet në të dhënat e kohës, edhe në këto rrethe armiku po përgatiste terrenin për shpërngulje nëpërmjet formave të ndryshme propagandistike.

Deri në fund të vitit 1955 në tërë krahinën ishin orientuar për çregjistrim nga shtetësia jugosllave rreth 25 për qind e tërë popullsisë. Përqindja më drastike e të orientuarve për shpërngulje u përkiste atyre viseve që gravitonin kah territori i Maqedonisë dhe i Serbisë, siç ishte Shkupi, Kumanova, Presheva, Bujanovci, madje edhe Vranja, territore këto ku në vitin 1955 u shënua pjesa më e madhe e të shpërngulurve. Një orientim i tillë masiv do të përfshijë Kosovën më 1957, pikërisht kur kishin marrë fund proceset e montuara gjyqësore, si ai i Prizrenit (1956), i Pejës dhe i Prishtinës (janar 1957) si edhe aksioni i trilluar i "mbledhjes" së armëve, që u shoqërua me tortura të atilla që nuk i kishte bërë as xhandarmëria e kral Aleksandrit.

Në dokumentet partiake shprehet habia se si malarja e shpërnguljes kishte përfshirë më tepër shqiptarët, të cilët në disa rrethe ishin regjistruar si turq. Në fakt kërkesa për sigurimin e "vesikeve" (vizave) më tepër ishte përhapur në fshatra sesa në qytete. Shpërngulja kishte përfshirë sidomos viset e varfëra, rreth 90 për qind të territorit të Maqedonisë ku banonin shqiptarët. Të dhënat e organeve partiake e shtetërore mundoheshin të provonin se kinse shqiptarët e varfër në Jugosllavi shpërngulëshin, sepse nuk shihnin perspektivë. Në këtë proces, që kishte në radhë të parë arsye psikologjike, ishin përfshirë të ashtuquajturat viset pasive. Në këtë rrafsh çmohej se pasuria, mjetet e prodhimit, të ardhurat kombëtare si edhe standarti ishin nën çdo minimum, gjë që i detyronte shqiptarët të kërkonin të shpërngulëshin. Për të ilustruar këtë, ndër të tjera theksohej se rrethi i Kaçanikut kishte 1 977 banorë, por posedonte vetëm 6 142 hektarë tokë të punuar, 1 681 hektarë livadhe dhe 4 626 hektarë kullota. Në këto sipërfaqe banorët e kësaj komune ushqenin 8 799 krerë lopë, 11 207 krerë dele, 969 kuaj dhe 701 krerë dhi. Mesatarja e tokës së punuar për çdo banor ishte 0,34 arë.

Në rrethin e Gjilanit sipërfaqja e punuar e tokës për ato fshatra që ishin deklaruar në masë për t'u shpërngulur arrinte për çdo banor 0,30 arë. Vetëm 43 familje konsideroheshin, prej numrit të përgjithshëm, si të pasura dhe që ishin përfshirë nga ideja e "turqnisë".

Nga 1 443 familje të shpërngulura nga rrethi i Kamenicës, 1 272 i takonin kategorisë së të varfërve. Sasia e tokës së punuar edhe në këtë rreth ishte nën 0,30 arë tokë të punuar për frymë. Territore me nën 0,20 arë tokë të punuar për frymë ishin edhe shumë fshatra të Ferizajt, të Vitisë e të Prishtinës. Por kishte edhe fshatra, ku kjo përqindje ishte shumë më e vogël, sidomos në ato kodrinore malore. Çështjen e shpërnguljes dokumentet partiake gjithnjë e më tepër e trajtonin në rrafshin social dhe ekonomik edhe pse që në fillim të çdo dokumenti theksonin se shpërngulja ishte bërë çështje politike, prandaj edhe shkaqet do të ishin po të asaj natyre. Kishte ndikuar gjithashtu në shpërnguljet edhe pengimi i fshatarëve që të përdornin pyllin e tyre për prerjen e druve. Jeta e fshatarëve blegtorë në malësi ishte bërë problem. Për një

kokë bagëtie të trashë duhej paguar 120 dinarë, kurse për bagëtinë e imët 60 dinarë. Për një metër kub dru fshatari duhej të paguante 300 dinarë e nëse bënte thëngjillë paguante 180-300 dinarë.

Po të analizohet struktura e të dënuarve atëherë edhe në këtë lëmi ndaj shqiptarëve vërehen padrejtësi të mëdha sidomos prej vitit 1953 e më tej. Vetëm në rrethin e Ferizajt dhe të Kamenicës ishin dënuar për kundravajtje 3 048 familje, edhe pse ky territor konsiderohej si më i qeti në tërë vendin. Kjo shpjegon faktin pse shpërngulja në këtë pjesë të Kosovës ishte më e theksuar se në territorin e Llapit, të Drenicës dhe të Dukagjinit, ku përqindja e kundravajtjeve ishte shumë herë më e vogël.

Si shkak për shpërnguljet atëherë shihej edhe pamundësia e punësimit, sikur të ishte populli fajtor për një paralizë totale në rrafshin e investimeve. Shpërngulja në Turqi arsyetohej nga qarqet "kontrainformative" të Partisë Komuniste me faktin se "Turqia ishte gjoja vend i pasur, ku mund të jetohej më lehtë dhe të bëhej tregti e lirë". Të shpërngulurve u bëheshin edhe shumë premtime në "tokën e parajsës dhe turqënisë". Në materialet partiake-shtetërore, si një ndër faktorët e shpërnguljes numërohej edhe niveli kulturor i shqiptarëve, thua se popullata tjetër kishte nivel më të lartë.

Në Turqi u shpërngulën shtresa të tëra sociale, zanatçinjtë e vegjël, por edhe fshatarët e varfër. Kishte edhe fshatarë të pasur që nuk kishin arsye ekonomike për shpërngulje. Ishte vendosur që në Turqi shqiptarët të mos vendoseshin në vise kompakte, qoftë në fshatra, qoftë në qytete.

Në realizimin e fushatës së shpërnguljeve sipas dokumenteve të forumeve të LKJ, vepronte në mënyrë legale edhe reaksioni serb. Në propagandën e reaksionit serb zotëronte mendimi se në shtetin socialist nuk ka vend për shqiptarët.

Qarqet politike shqiptare që atëherë i quanin "nacionaliste" kundërshtonin shpërnguljet. "Kosmeti, - theksonin ata, - është i yni, të gjithë shqiptarët që shkojnë në Turqi ua lënë vendin serbëve dhe malazezëve që kanë ardhur në Kosovë pas vitit 1918". Nga kjo propagandë kishte dalë fjala se ky pushtet së shpejti do të shkatërrohej, prandaj shqiptarët të mos shpërngulen, sepse do të mbesin në pakicë dhe në një pozitë të tillë nuk do të kenë të drejtë t'i bashkangjiten Shqipërisë. Kleri mysliman luajti rolin e vet. Ndërsa hoxhë Rustem Gjela prej Sylevicës së Podujevës, Iljaz Hoxha prej Brainës, Ruzhdi Hoxha prej Bujanovci, Asan Avdi Hoxha prej Moravës u tregonin nëpër xhamia "Xhematit" letrën - vesika të marrë nga Konsullata turke në Shkup, si formular që bënte të mundur shpërnguljen, në anën tjetër sekt i fetar Kaderi i dervishëve të Podujevës e kundërshtonte kategorikisht shpërnguljen. Kundër shpërnguljes, për shkaqe thjesht patriotike, "u angazhuan mësuesit shqiptarë", por edhe disa persona me autoritet si Ismail Hoxha nga Komogllava, Ismail Goja nga Doganoviçi, Adem Jeserci e shumë hoxhallarë patriotë, që Kosova i ka pasë gjithmonë.

Çështja e shpërnguljes së pari në Maqedoni e pastaj në Turqi u bë masive gjatë viteve 1955-1958. Në fund të vitit 1955 nga rajoni i Prizrenit, i Rahovecit dhe i Gjakovës do të privohen nga liria shumë shehlerë me qëllim që të ulej morali i tyre. Në burgje iu bënë kërcënime të çdo lloji, duke i detyruar që të dëshmojnë rrejshëm, kinse shumë autoritete shqiptare janë në kontakt me sigurimin e Shqipërisë. Ky orientim kishte për qëllim që populli të frikësohej dhe që shehlerët, si njerëz me ndikim në territorin e Dukagjinit, t'u bëjnë thirrje shqiptarëve të shpërnguleshin. Por kjo nuk ndodhi. U montua i ashtuquajti Proces i Prizrenit, i cili la në popull

plagë që nuk janë shlyer deri në ditët tona.

Kur bëhet fjalë për qëndresën ndaj shpërnguljeve duhet theksuar edhe veprimtaria patriotike e disa aktivistëve të LKJ nga radhët e shqiptarëve. Ka pasur raste kur anëtarët e Komitetit të Kosovës janë konfrontuar dhe nuk kanë pranuar që shqiptarët të regjistroheshin për t'u shpërngulur. Megjithatë, fushata e regjistrimit nuk u frenua dhe mori përmasa tragjike. Shembuj të këtillë të qëndresës pati në Černicë, në Miroq të Ulët, në Prelepnice, në Viti, në Lipjan, në Ferizaj e rrethinë. Megjithë rezistencën e patriotëve shqiptarë kundër shpërnguljeve, populli pati edhe elementë të atillë që i prinin aksionit dhe me propagandë e nxisnin atë. Kështu në rrethin e Ferizajt regjistrimi për në Turqi nxitej ndërmjet të tjerëve, edhe nga 17 komunistë. Në sajë të propagandës së tyre gjatë vitit 1955-1956 ishin regjistruar për t'u shpërngulur 130 komunistë, 96 këshilltarë të organizatave të masave 59 këshilltarë të pushtetit popullor. Prej rrethit të Kaçanikut ishin regjistruar 29 komunistë, 27 këshilltarë të organizatave të masave, 7 këshilltarë të pushtetit popullor. Në rrethin e Moravës së Epërme ishin regjistruar për t'u shpërngulur 30 komunistë, 30 këshilltarë të pushtetit, 12 këshilltarë të organizatave të masave. Në rrethin e Kamenicës ishin regjistruar 186 komunistë, 49 këshilltarë të pushtetit dhe 69 këshilltarë të Lidhjes Socialiste. Në Gjilan dhe Rrethinë ishin regjistruar 179 komunistë, 79 këshilltarë të organizatave të masave, 86 këshilltarë të pushtetit popullor etj.

Stuhia e shpërnguljes, siç shihet, po merrte përmasa të mëdha. Por, nëse analizohen dokumentet partiake, nuk mund të thuhet se nuk është reaguar ndaj saj. Megjithëkëtë, asnjë vendim partiak nuk arriti të ndihmonte që të paktën shpërngulja të frenohej. Pas epilogut gjyqësor të procesit të Prizrenit, gjatë dimrit 1956-1957 filloi aksioni i armëve. Aksioni ishte shumë dimensional. Rrahjet publike kishin për qëllim shkatërrimin moral të njerëzve, ndërsa në anën tjetër me këtë aksion të shtetit juridik dëshirohej që lumi i shpërnguljeve të intensifikohej. Megjithëkëtë, në shpirtin e popullit këto rrahje masive shkaktuan një urrejtje të pashuar. Kjo urrejtje u shoqërua me veprime frenuese kundër shpërnguljes, deri te hakmarrjet eventuale.

Më 27 shtator 1954 diskutoi për çështjen e shpërnguljeve edhe Komiteti Krahinor i LK të Kosovës. Në bazë të referatit dhe të diskutimeve që u bënë në plenum shihet se një pjesë e shqiptarëve nuk kuptonin çfarë tragjedie u sillte fushata e shpërnguljeve.

Plenumin e Komitetit Krahinor e hapi Gjoka Pajkoviçi, me një fjalim plot fraza pa kurrfar domethënie. Nëse lexohet me kujdes çdo fjali, del se udhëheqësi i komunistëve krahinorë, edhe pse e dinte nga vinin nxitjet për shpërngulje, u mundua që këtë dukuri tragjike t'ua atribuonte armiqve të paqenë. Duke injoruar padrejtësitë e shumta, që u bëheshin shqiptarëve në fusha të ndryshme, Gjoka Pajkoviç theksonte se kinse shpërngulja na ishte një tendencë shoviniste e shqiptarëve.

Në diskutimet e Xhavit Nimanit, Ilia Xhukuçit, Čedo Popoloviçit, Ali Shukriut, Vasa Bogdanoviçit, Mehmet Hoxhës, Ymer Pulës, Spasoje Gjakoviçit, Cica Pater-nogiçit e të tjerë dominojnë aspektet politike të këtij problemi. Në fakt Spasoje Gjakoviçi mundohet që çështjen e shpërnguljes ta gjejë qysh më 1960. Sipas tij, armiqësia e shqiptarëve na ishte e vjetër. Edhe diskutuesit e tjerë do të arsyetojnë shpërnguljen si dobësi nacionale të atyre që shpërnguleshin, si çështje të prapambeturisë.

Pas diskutimeve që u bënë në plenumin e Komitetit Krahinor dhe pas dëgjimit të mendimeve nga terreni, Gjoka Pajkoviç, paraqiti 17 teza themelore, që kishin të

bënin me shpërnguljen. Ai zbuloi para klanit të vet komunist se për shpërnguljet ishte biseduar në Beograd dhe në Shkup. Nëse deri tash, theksoi ai, ka pasur shpërngulje, ato janë bërë me vendimet e mëparshme, ndërsa tash e tutje (1955) ato do të ndalen. "Çështja e marrëveshjes që ka qenë lidhur midis Jugosllavisë së vjetër dhe Turqisë (më 1938) rreth shpërnguljes", theksoi Gj.Pajkoviç, ka rënë plotësisht me shkatërrimin e Jugosllavisë monarkiste. Pajkoviç, edhe pse e njihte përmbajtjen e Marrëveshjes Xhentëlmene, nuk dëshironte të linte kurrfar dyshimi se ai di diçka më tepër. Ndërsa Pajkoviç premtonte se do të ndaleshin shpërnguljet, në stacionet e trenit në Kosovë e në Maqedoni, po atë ditë u ngarkuan në trena rreth 2 500 shqiptarë që nisën për t'i shpërngulur. Prej tyre rreth 350 ishin pa kurrfar vizash. Kur lexohen materialet, del në dritë një politikë e neveritshme antishqiptare. Ishte folur atë botë se vendi po lëshohet kryesisht nga ata që janë analfabetë, drogmenë. Pjesa dërrmuese e popullsisë vërtet ishte analfabete, por shpërnguljet nuk mund të ngjanin për këtë shkak.

Problemi tjetër që paraqiti për ta shtrembëruar Gjoka Pajkoviç ishte edhe çështja nëse mundën shqiptarët të ndihen të sigurt në Kosovë, sikurse serbët dhe malazezët, dhe të shfrytëzojnë, siç thuhet në dokument, demokracinë tonë. Lidhur me këtë do të theksoja se, derisa shteti, që është formuar këtu në Ballkan prej sllavëve të ardhur, udhëhiqet me filozofinë se "shqiptarët i kemi ndihmuar, i kemi çliruar në këtë apo atë etapë" dhe iu mohuan të drejtat mbi trojet e tyre, shqiptarët do të kuptojnë se kanë të bëjnë në Jugosllavi me popuj që një ditë do t'u thonë "ju jeni të ardhur. Shkoni kah keni ardhur".

Për shkak të dhunës në vitin 1953 në Turqi u shpërngulën 19 300 veta, më 1954 u shpërngulën 17 000 veta, më 1955 u shpërngulën 51 000, më 1956 u shpërngulën 54 000 veta, më 1957 u shpërngulën 57 000, më 1958 - 41 000 veta, më 1959-32 000 veta, më 1960 u shpërngulën 27 000 veta dhe më 1961 u shpërngulën 31 000 veta. Ky intensitet shpërnguljesh do të vijojë më 1962, kur u shpërngulën 15 000, më 1963 - 25 000, më 1964 - 20 000 më 1965 - 19 000 e deri më 1967.

Procesi i shpërnguljeve të shqiptarëve nga trojet e tyre do të vazhdojë edhe pas kësaj periudhe, edhe pse në forma të ndryshme.